

# Veel kunnen verklaren of iets kunnen veranderen: krachtige versus manipuleerbare variabelen\*

J. E. Ellemers

Diep in hun hart zijn de meeste mensen optimist. Velen van ons menen dat voor de meeste problemen wel een oplossing bestaat. Voor het vinden van zulke oplossingen wordt vooral veel van de wetenschap verwacht. Men meent dat de wetenschap in ieder geval duidelijk kan maken hoe een probleem in elkaar zit, wat de 'oorzaken' er van zijn. En — zo is vervolgens de redenering — wanneer men deze 'oorzaken' eenmaal kent, dan weet men — of kan men te weten komen — hoe het probleem 'opgelost' moet worden.

## Bescheiden voortgang bij het oplossen van sociale problemen

Alhoewel dit voor sommige problemen misschien opgaat, zijn dergelijke verwachtingen in hun algemeenheid naïef en zelfs niet geheel juist.

Allereerst zijn er talloze problemen, waarvan we ondanks diepgaand onderzoek nog steeds niet goed weten hoe ze precies 'veroorzaakt' worden; bijvoorbeeld kanker. Ook zijn er tal van problemen waarvan we wel een tamelijk goede prognose kunnen geven, maar waar we nog geen afdoende technologische oplossingen voor hebben; bijvoorbeeld energievoorziening over 30 of 40 jaar zonder al te grote risico's van stralingsgevaar en/of milieuvervuiling. Dit geldt misschien in nog sterkere mate voor de problemen waarvoor de sociale wetenschappen zich geplaatst zien. Zo zijn er problemen waar we, behalve in zeer vage termen, analytisch nog nauwelijks een greep op hebben. Men kan hierbij bijvoorbeeld denken aan sociale conflicten, vooral op macro-niveau, zoals ethnische of internationale conflicten. Voorts zijn er problemen, waarvan we redelijk goed weten hoe ze 'veroorzaakt' worden, althans welke factoren er een rol bij spelen, zonder dat we ze afdoende kunnen 'oplossen'. Een voorbeeld hiervan is jeugdcriminaliteit. We kennen een aantal factoren die het verschijnsel kunnen 'verklaren', er is een verscheidenheid van theorieën of tenminste van theoretische kaders om het te analyseren zonder dat er tot nog toe veel bereikt is bij de preventie van jeugdcriminaliteit of het bewust bestrijden ervan.<sup>1</sup>

Over het algemeen hebben de sociale wetenschappen nog maar bescheiden voortgang geboekt met het 'oplossen' van maatschappelijke problemen. Dat is zeker het geval in vergelijking met op natuurwetenschappelijk onderzoek gebaseerde technologie of

medisch handelen. Hiervoor zijn verschillende redenen aan te voeren. Zo is herhaaldelijk gewezen op de relatieve 'jeugdigheid' van de sociale wetenschappen. In vergelijking met de natuurwetenschappen beschikken de sociale wetenschappen nog maar over betrekkelijk weinig systematische observaties. Met name zijn de relatieve effecten van allerlei variabelen onder (deels) verschillende condities nog onvoldoende onderzocht. Vervolgens kan gewezen worden op de grotere complexiteit van veel verschijnselen die de sociale wetenschappen bestuderen in vergelijking met die welke het object van de natuurwetenschappen vormen. Bovendien is er nog een zeer bijzondere omstandigheid, namelijk dat menselijk gedrag en sociale verschijnselen ten dele ook een reactie zijn op de telkens beschikbaar komende nieuwe kennis *over* dit gedrag en *over* deze verschijnselen.

Hoe juist sommige van deze argumenten ook mogen zijn, toch vormen zij misschien maar een gedeeltelijke verklaring voor het zojuist geschetste tekort. Volgens mij zijn er ook nog andere omstandigheden, die er toe hebben bijgedragen dat de sociale wetenschappen zich zo weinig geprofileerd hebben ten aanzien van het oplossen van concrete sociale problemen in het algemeen en bij het bewust toepassen van sociaalwetenschappelijke kennis in het bijzonder. (Over de meer indirecte en diffuse toepassing van sociaalwetenschappelijke kennis en inzichten, die naar mijn mening veel aanzienlijker is, zal ik het hier verder niet hebben.<sup>2</sup>) Dit geldt vermoedelijk vooral voor de sociologie — zeker wanneer we deze vergelijken met sommige andere sociale wetenschappen, zoals bijvoorbeeld de psychologie en vooral de economie.

---

Dr. J. E. Ellemers (1930) is gewoon hoogleraar in de empirische sociologie aan de Rijksuniversiteit te Groningen en buitengewoon hoogleraar in de sociologie aan de Vrije Universiteit te Brussel. Hij verrichtte sociologisch onderzoek in Nederland en Israël en publiceerde over verschillende sociologische onderwerpen, waaronder recentelijk over macht, beleid en sociologische theorie.

Adres: Troelstralaan 60, Groningen, tel. 050—252830.

---

### **Kwestie van ambities en strategie?**

Naar mijn mening heeft de geringe geprofileerdheid van de sociologie bij het oplossen van concrete maatschappelijke problemen en bij het direct 'toepassen' van sociologische kennis te maken met de soort theorieën die sociologen nastreven en de soort onderzoeken die zij verrichten. Of eigenlijk is het misschien niet eens zozeer een kwestie van theorievorming en onderzoek, maar meer van ambities die sociologen koesteren en van onderzoeksstrategieën die zij veelal hanteren.

Nadat de grondleggers van de sociologie de aandacht vooral gericht hadden op de mogelijkheden om met behulp van sociologische kennis de maatschappij te *veranderen*, heeft de sociologie zich in latere fasen meer en meer gericht op het *inzichtelijk* maken en het *kennen* van de maatschappij. Dit is ook wel begrijpelijk. Men kan pas verschijnselen proberen te veranderen of processen in hun ontwikkeling te beïnvloeden, wanneer men deze enigszins kent en weet hoe ze 'spontaan' verlopen. En bij verreweg de meeste onderzoeken blijkt telkens weer dat vele maatschappelijke verschijnselen aanzienlijk complexer zijn dan men aanvankelijk veronderstelde.

Toch heeft deze sterke aandacht voor vragen hoe de maatschappij functioneert en hoe sociale processen verlopen, misschien de belangstelling enigszins afgeleid van vraagstukken van 'toepassing' en het oplossen van concrete maatschappelijke problemen. Daarbij valt aan verschillende omstandigheden te denken. Hier wil ik vooral de aandacht vragen voor één aspect van dit probleem. En dit is het streven van veel sociologen om verschijnselen te verklaren uit zo 'algemeen' mogelijke factoren. Daarmee hangt samen dat men vaak geneigd is om betrekkelijk weinig aandacht te besteden aan variaties van effecten en aan minder belangrijk geachte factoren. Aan deze problematiek wil ik in dit artikel aandacht besteden, zonder overigens de pretentie te hebben deze uitputtend te behandelen.

### **Het streven naar zo 'algemeen' mogelijke verklaringen**

Zoals iedere wetenschap beoogt ook de sociologie de veelheid van de door haar bestudeerde verschijnselen op een zo 'algemeen' mogelijke wijze te verklaren. Daarbij heeft zich de nodige methodenstrijd voorgedaan. Zo is gewezen op omgevingsvariabelen,

hetzij van natuurlijke, hetzij van technologische aard, als belangrijke 'uiteindelijke' verklarende factoren van menselijk gedrag en samenleven. Anderen menen dat de 'uiteindelijke' factoren die sociaal gedrag bepalen vooral gezocht moeten worden op psychologisch niveau. Weer anderen menen dat sociale verschijnselen vooral uit andere sociale verschijnselen verklaard moeten worden. Hierbij kan dan weer de nadruk gelegd worden op integratieve elementen, op (ruil van) belangen of op dwang. Nog een andere benadering is die waarbij aan culturele factoren (waarden, normen, opvattingen, doeleinden) en de wijze waarop deze beleefd worden een belangrijke rol worden toegekend. Zo zijn er nog meer 'scholen' en 'richtingen' te onderscheiden.<sup>3</sup>

Hierbij wil ik enkele kanttekeningen plaatsen. Allereerst zullen er nog maar weinig sociologen zijn die een volstrekt 'monistische' verklaring nastreven. In feite wordt de moderne, meer geavanceerde sociologische theorievorming juist gekenmerkt door een integratie van oorspronkelijk *verschillende* gezichtspunten. Er is duidelijk sprake van een convergentie op theoretisch-sociologisch gebied; ook al is er veel modieus gepraat over 'pluralisme'. Vooral wanneer men let op empirisch gefundeerde theorievorming, blijken er vele 'oude' tegenstellingen weg te vallen. Is men in de empirisch gefundeerde theorievorming meer 'pragmatisch' en 'eclectisch' ingesteld dan enkele decennia geleden, in andere opzichten is het streven naar zo 'algemeen' mogelijke verklaringen nog steeds zeer dominant. Daarbij lijkt men uit een — mijns inziens verkeerd geïnterpreteerde — behoefte tot navolging van de natuurwetenschappen te streven naar het vinden van principes die *onder alle omstandigheden* zouden gelden. Het is echter niet alleen de vraag of dit voor de natuurwetenschappen wel opgaat, maar helemaal of dit voor de sociale wetenschappen altijd een vruchtbaar uitgangspunt is. Dit is mijn tweede kanttekening. Nog meer misschien dan in de natuurwetenschappen, zou men zich in de sociale wetenschappen meer rekenschap moeten geven onder welke condities bepaalde verbanden of samenhangen opgaan.<sup>4</sup>

Zonder hier nu verder al te diep op in te gaan, kan vastgesteld worden dat er in recente jaren ook in de sociologie allerlei onderzoeken aan te wijzen zijn waaruit blijkt dat bepaalde verbanden slechts geldigheid hebben binnen bepaalde grenzen of — iets anders gezegd — dat bepaalde verbanden van curvi-

lineaire aard zijn. Ik denk hier bijvoorbeeld aan onderzoeken op het gebied van de beleving van ongelijkheid in inkomen en macht en studies over relatieve achterstelling in het algemeen. (In een andere publicatie hoop ik nader op deze problematiek in te gaan). Maar er zijn natuurlijk nog tal van andere gebieden waar zulke problemen zich voordoen. Een derde kanttekening die ik wil plaatsen betreft het volgende. Door het soort theorieën die zij in het algemeen trachten te ontwikkelen, door de onderzoeksstrategieën die zij hanteren en door hun professionele ambities, zijn sociologen zeer geïnteresseerd in het opsporen van zo sterk mogelijke verbanden tussen variabelen. Dit ligt natuurlijk zeer voor de hand. Men wil nu verklaren *waarom* iets zo is en dit zo goed mogelijk doen. Nu blijkt dat verreweg de meeste sociale verschijnselen, of het nu deelname aan voortgezet onderwijs, participatie aan bepaalde vormen van cultuur, gezinsgrootte, danwel sociale problemen als criminaliteit, armoede of slechte huisvesting zijn, veelal in sterke mate bepaald worden door een beperkt aantal variabelen. Deze variabelen zijn: inkomen, opleidingsniveau, beroep, sociaal milieu, waarde-oriëntaties, godsdienst, leeftijd, geslacht, woonplaats (stad-platteland).<sup>5</sup> Maar dit zijn tegelijkertijd de variabelen die zich vaak slecht lenen voor beïnvloeding of verandering. Het is daarom minstens de vraag of het streven om met behulp van deze basisvariabelen tot zo algemeen mogelijke verklaringen te geraken — hetgeen vanuit een gezichtspunt van een algemene, zuiver wetenschappelijke sociologiebeoefening alle lof verdient — bij de toepassing van sociologische kennis op concrete sociale problemen wel de meest adequate instelling is. Ik zal dit laatste gezichtspunt nog iets nader toelichten om het vervolgens in de rest van het artikel aan de hand van enkele voorbeelden verder uit te werken.

#### **Dilemma: veel kunnen verklaren of iets kunnen veranderen**

Uit veel en velerlei tot nog toe verricht onderzoek weten we dat wanneer men de deelname aan voortgezet en hoger onderwijs wil vergroten of jeugd-criminaliteit wil doen verminderen, men veranderingen in de inkomensverdeling tot stand zou moeten brengen, de huisvesting van grote categorieën van de bevolking zou moeten verbeteren, het opleidingsniveau van de ouders zou moeten verhogen

en de relaties en oriëntaties binnen gezinnen zou moeten veranderen. Bovendien grijpen dit soort omstandigheden sterk in elkaar. Wanneer het gemiddelde opleidingsniveau van volwassen Nederlanders hoger zou zijn, dan zouden vermoedelijk ook meer kinderen voortgezet onderwijs volgen. Maar dit is nu juist het probleem dat opgelost moet worden. Hoe kan men deze en andere vicieuze cirkels doorbreken?

Wanneer men beoogt bijdragen te leveren tot het veranderen van ongewenst geachte verschijnselen, zou men zich vooral moeten richten op die variabelen of factoren die op korte termijn manipuleerbaar zijn. In het algemeen zijn dit factoren die te maken hebben met voorzieningen, aanvullende programma's, economische steun, speciale wetgeving, extra zorg voor bepaalde bevolkingsgroepen. Maar dit zijn tegelijkertijd factoren, waarvan we inmiddels uit allerlei onderzoeken weten dat hun effect vaak beperkt en soms zelfs uiterst beperkt is. Voorts is ook herhaaldelijk gebleken dat het manipuleren van deze factoren in een niet gering aantal gevallen allerlei niet-bedoelde of zelfs averechtse effecten kan hebben. Aan de andere kant, die factoren waarvan vast staat dat zij over het algemeen wel een groot effect hebben (inkomen, opleidingsniveau, sociaal milieu, waarde-oriëntaties) lenen zich over het algemeen veel minder of zelfs nauwelijks tot ingrijpen of verandering, althans niet op kortere termijn. Het is dit dilemma dat in sociologisch onderzoek dat gericht is op toepassing en beleid naar mijn mening vaak onvoldoende wordt onderkend. Te weinig geeft men zich mijns inziens soms rekenschap of men een onderzoek wenst dat zoveel mogelijk *verklaart* waarom iets zo is, ofwel onderzoek wenst dat zoveel mogelijk factoren opspoort die zich lenen voor *verandering* en *beleidsingrijpen*. Voor zover dit dilemma is gesignaleerd, heeft men er nog betrekkelijk weinig consequenties aan verbonden en in ieder geval zijn deze consequenties nog weinig systematisch uitgewerkt.<sup>6</sup> In beschouwingen over toepassing van sociologisch onderzoek ten behoeve van beleid en geplande verandering, wordt vaak veel aandacht besteed aan de wijze waarop dergelijke onderzoek georganiseerd zou moeten worden en over de rol die de socioloog daarbij zou dienen te vervullen. Zo is gediscussieerd over de vraag of de socioloog primair een 'engineering' dan wel een 'klinische' of zelfs voornamelijk een 'verlichtende'

('enlightenment') rol zou behoren te vervullen.<sup>7</sup>

Naar mijn mening dienen al deze rollen vervuld te worden. Maar men dient daarbij tevens te bedenken dat alleen op verklaring gericht onderzoek ten dele andere eisen kan stellen aan de gehanteerde theorieën en vooral onderzoeksstrategieën dan onderzoek dat primair gericht is op verandering en beleidsingrijpen. Daarbij moet het evenzeer duidelijk zijn dat men ten aanzien van onderzoek dat primair gericht is op mogelijke veranderingen geen overdreven voorstellingen moet hebben over de *omvang* van de tot stand te brengen veranderingen.

Heel cru gesteld is het dilemma: wil men onderzoek dat veel verklaart maar nagenoeg geen aangrijpingspunten biedt tot verandering en beleid, of wil men onderzoek dat enige aanwijzingen geeft over eventuele mogelijkheden om iets te veranderen maar dat misschien maar betrekkelijk weinig kan verklaren.

Deze problematiek doet zich op verschillende niveau's voor en ik wil van enkele daarvan enige voorbeelden geven. Nadrukkelijk wil ik daarbij aantekenen dat ik niet in zal gaan op de ethische problemen, die verschillende van de geschetste voorbeelden kunnen opleveren en die zeker niet te veronachtzamen zijn.

### **Het gekozen theoretisch kader of analyseniveau**

Met tamelijk veel succes hebben sociologen veranderingen of weerstanden tegen veranderingen kunnen verklaren door het 'cultuurpatroon' van de onderzochte bevolking in de analyse te betrekken. Dit heeft waardevolle gezichtspunten opgeleverd. Toch is er tenminste één studie te noemen waarbij men zich kan afvragen of verklaring via het 'cultuurpatroon' voor een *veranderingsstrategie* de meest adequate is geweest

Deze studie had betrekking op een voorlichtingscampagne in de oostelijke Betuwe, die gericht was op het rooien van onrendabele fruitbomen. De weerstanden die hiertegen bij een deel van de betreffende fruittelers bestonden, schreef de onderzoeker vooral toe aan het 'verouderde cultuurpatroon', dat hij het 'eigenlijke probleem' noemde. Uit het zelfde onderzoek bleek echter dat veel eigenaren van fruitbomen oudere personen waren voor wie fruitteelt een nevenactiviteit en spaarpot was. Ook bleek uit de studie — zij het terloops — dat het rooien van fruitbomen aanvankelijk inkomensderving beteken-

de. Want de oude bomen leverden nog enige inkomsten op en de nieuwe zouden de eerste jaren in het geheel niets opleveren. Vooral voor oudere, part-time fruittelers lijkt dit een weinig aantrekkelijk perspectief.<sup>8</sup>

Om de *oorzaken* van bepaalde weerstanden tegen verandering op te sporen, bood het gehanteerde theoretisch kader van (traditioneel) 'cultuurpatroon' vermoedelijk de meest algemene verklaring. Maar wanneer men zich primair tot doel had gesteld *hoe* men zo effectief mogelijk veranderingen tot stand zou kunnen brengen, had een benadering waarin individuele belangen en kosten en baten voorop hadden gestaan mogelijk meer perspectief geboden. We zien hier hoe het gekozen theoretisch kader enerzijds misschien wel de meest algemene verklaring oplevert, maar anderzijds weinig directe en in ieder geval omslachtige en veel energie vergende mogelijkheden tot verandering biedt. Dit wil overigens niet zeggen dat een op wijziging van het cultuurpatroon gerichte veranderingsstrategie soms niet uiterst zinvol kan zijn.

Heel pregnant komt dit dilemma naar voren in een ander voorbeeld dat ik wil noemen en dat betrekking heeft op de bekende 'Vicos studie', die uitgevoerd werd door een aantal antropologen en sociologen van Cornell University. In deze studie wordt beschreven hoe de onderzoekers samen met een plaatselijk instituut een ontwikkelingsproject tot stand trachtten te brengen onder de agrarische bevolking in het gebied van de hacienda Vicos in Peru. Zonder verder op de merites van dit merkwaardige project in te gaan (in feite intervieneerden de onderzoekers in het beleid van de hacienda), wil ik slechts één aspect naar voren brengen.<sup>9</sup>

Een van de eerste dingen waar de onderzoekers mee werden geconfronteerd, waren de veelvuldige conflicten onder de bevolking over het bezit van vee. Nu zijn over de betekenis van vee in boerensamenlevingen en over sociale conflicten in het algemeen en in deze samenleving in het bijzonder natuurlijk tal van interessante en diepgaande beschouwingen te geven. Maar de onderzoekers deden iets heel anders. Zij probeerden geen 'dieperliggende' of 'algemene' omstandigheden op te sporen, maar overreden de bevolking om hun vee te brandmerken, zodat van geen enkel stuk vee het eigendom meer betwist kon worden. En inderdaad kwam er een eind aan de frequente conflicten. Met andere woorden,

het probleem werd niet opgelost door sociale of culturele achtergronden te veranderen, maar door op het institutionele niveau een innovatie te introduceren. Of nog anders gezegd, door een technisch hulpmiddel werd een sociaal probleem 'kortgesloten'. Het is echter niet ondenkbaar dat bij een andere analytische benadering een veel complexere en een mogelijk minder effectieve 'oplossing' zou zijn voorgesteld.

Een derde voorbeeld dat ik hier wil noemen, heeft betrekking op de studie van sociale problemen en afwijkend gedrag; al een oud thema in de sociologie. Lang heeft men afwijkend gedrag uitsluitend gezien als een 'afwijken' van bestaande normen. 'Afwijkers' moesten teruggebracht worden tot de bestaande normatieve orde en hieraan worden 'aangepast'. Daarna heeft men vooral getracht de achtergronden van afwijkend gedrag bloot te leggen. Zo is men aandacht gaan schenken aan bepaalde sociaal-structurele en culturele incongruenties, hetgeen o.a. heeft geleid tot hernieuwde belangstelling voor anomie-theorieën. Nog later is men gaan inzien dat normen ook een weerspiegeling kunnen zijn van de mening van een meerderheid of van significante groepen en dat het betrekkelijk willekeurig is dat bepaalde vormen van gedrag (bv. winkeldiefstallen) wel als 'afwijkend' en andere (bv. onjuiste belastingaangiften) niet of veel minder als zodanig worden bestempeld. Dit heeft o.a. geleid tot de visie dat veel afwijkend gedrag een kwestie is van 'etikettering' (of 'labeling'). Deze laatste, door symbolisch interactionistisch georiënteerde onderzoekers naar voren gebrachte, gezichtspunten genieten op het ogenblik een grote populariteit in de sociologie.

Maar men dient zich er niet alleen rekenschap van te geven dat deze nieuwe vondsten misschien slechts partiële gezichtspunten bieden. Men kan zich ook afvragen welke consequenties deze nieuwe 'underdog visie' heeft voor toepassing en beleid. Deze visie roept enerzijds sympathie en tolerantie op voor de afwijkende medemens, maar kan anderzijds voor het beleid een sussende werking hebben ('afwijken' is een relatieve zaak, waar betrekkelijk weinig aan te doen is) zonder dat op de werkelijke problemen voor de betrokkenen wordt ingegaan.<sup>10</sup> Zo zou men zich kunnen voorstellen dat afwijkend gedrag ook wordt onderzocht in termen van 'maatschappelijke kosten' (of 'schade') die de verschillende vormen van dit gedrag voor de betrokkenen en voor ande-

ren met zich mee kunnen brengen.<sup>11</sup>

### **Onderzoeksontwerp en eenheid van analyse**

De vraag in hoeverre de resultaten van sociologisch onderzoek uitgangspunt kunnen zijn voor beleid en directe toepassing, is niet alleen een kwestie van theoretisch kader en niveau van analyse. Ook de wijze waarop het onderzoek wordt verricht en de eenheid van analyse die de onderzoeker kiest, kunnen van belang zijn.

Een van de meest gebruikte vormen van sociologisch onderzoek is de survey. Men probeert gegevens over een groot aantal individuen te weten te komen en tracht vervolgens door bepaalde statistische technieken verbanden tussen variabelen vast te stellen. Als eenheid van analyse wordt daarbij meestal het individu genomen. Er worden verbanden vastgesteld tussen individuele kenmerken of attributen.

Door dergelijke surveys is onze kennis van de maatschappij en van allerlei sociale verschijnselen op indrukwekkende wijze vermeerderd. Toch is het de vraag of het altijd zinvol is om alleen individuen als eenheid van analyse te kiezen, met name wanneer we kennis hopen te verwerven die aanwijzingen kan geven over mogelijke veranderingen van bestaande situaties. Dit kan misschien iets duidelijker gemaakt worden aan de hand van enkele voorbeelden.

Bij veel onderzoeken die gericht zijn op specifieke problemen, bv. arbeidsvoldoening, leidinggeven of de gevolgen van technologische veranderingen in de industrie, wordt gewoonlijk een grote steekproef van werknemers uit een (groot) aantal verschillende bedrijven getrokken om van een zo groot mogelijke variatie van problemen en achtergrondvariabelen verzekerd te zijn. Bij analyse blijkt dan echter vaak dat het onderzochte probleem (arbeidssatisfactie, leidinggeven) op *individueel niveau* slechts zwakke verbanden vertoont met allerlei andere variabelen. De conclusie die men dan trekken kan, is dat de omvang van het probleem onder variërende condities sterk uiteen kan lopen. Maar men kan zich voorstellen, dat wanneer men niet alleen het individu, maar ook bij voorbeeld een bedrijfstak of afdelingen als eenheid van analyse had gekozen, sommige verbanden duidelijker naar voren waren gekomen.

Dat het onderzoeksontwerp en de eenheid van analyse die men kiest wel degelijk van belang kunnen

zijn voor de aard van de gevonden verbanden, wordt gedemonstreerd door enkele studies over afwezigheid wegens ziekte. Zo bleek dat wanneer men individuen als eenheid van analyse neemt er geen of nauwelijks een verband is te constateren tussen het aantal ziektemeldingen en de arbeidsvoldoening van werknemers. Wanneer men het materiaal per afdeling analyseert, blijkt er echter wel degelijk een verband te zijn; naarmate in arbeidseenheden met de omvang van een afdeling of groter de werkbeleving minder gunstig is, zijn er meer ziektemeldingen. Dit verband verdwijnt echter bij grote landelijke of bedrijfssteekproeven.<sup>12</sup>

De verklaring hiervoor is tamelijk complex en heeft vooral te maken met het feit dat de 'kans' op ziektemelding niet gelijkelijk verdeeld is over de hele bevolking. Deze 'kans' is duidelijk een functie van de gezondheidstoestand, die gelukkig bij de meeste mensen goed is en slechts bij een kleiner deel minder goed. Bij de analyse op het niveau van het individu spelen deze verschillen in gezondheidstoestand een relatief zo dominante rol dat samenhangen tussen ziektefrequentie en meer sociale of psychologische variabelen weinig kans maken als zodanig herkend te worden.

Iets dergelijks kwam ook naar voren bij een onderzoek naar fluctuaties op de arbeidsmarkt en afwezigheid wegens ziekte.<sup>13</sup> Uit allerlei onderzoeken is gebleken dat landelijk nauwelijks of onduidelijke verbanden bestaan tussen werkloosheid en ziekteverzuim. Wanneer men het verband onderzoekt naar gelang het personeelsbestand in bepaalde bedrijven inkrimpt, constant blijft of stijgt, blijkt echter dat in bedrijven waarvan het personeelsbestand in een bepaalde periode ingekrompen is, er ook een afname is in de relatieve mate van afwezigheid wegens ziekte. Ook hier zal ik niet verder op de verklaring van dit verschijnsel ingaan. Zo staat niet zonder meer vast dat inkrimping van personeelsbestand de 'oorzaak' is van de verminderde afwezigheid wegens ziekte.

Waar het hier namelijk slechts om gaat, is dat het niveau van analyse dat men kiest van belang kan zijn voor de toepassing van sociologische inzichten bij het oplossen van bepaalde problemen. Uit de gegeven voorbeelden bleek dat afwezigheid wegens ziekte moeilijk te manipuleren is, omdat het primair afhankelijk is van de gezondheidstoestand van individuen. Maar onder bepaalde condities of binnen

bepaalde grenzen blijken ziektemeldingen óók samen te hangen met psychologische, sociale en bedrijfsvariabelen, die zich misschien wél lenen voor verandering. Deze laatste variabelen komen echter pas duidelijk naar voren wanneer men niet het individu, maar een afdeling of bedrijf als eenheid van analyse kiest.

#### **Basisvariabelen versus manipuleerbare variabelen**

Of de resultaten van sociologisch onderzoek zich al of niet lenen voor directe toepassing in het beleid, is echter niet alleen een kwestie van theoretisch kader en eenheid van analyse, maar ook van de aard van de variabelen die men in het onderzoek betreft.

Wanneer we kijken naar sommige sociale problemen in onze moderne maatschappij, zoals criminaliteit, moord en dood door schuld, verkeersongevallen, dan blijken deze sterk verbonden te zijn met variabelen als sociaal milieu en culturele oriëntaties en opvattingen; bijvoorbeeld alcoholgebruik als 'oorzaak' van veel verkeersongevallen, agressie als 'oorzaak' van geweldsmisdrijven. Via deze variabelen is het echter uiterst moeilijk en vermoedelijk alleen op zeer lange termijn mogelijk om de frequentie van verkeersongevallen en geweldsmisdrijven te reduceren.

Toch kan men zich afvragen of men door andere variabelen in het onderzoek en vervolgens in het beleid te betrekken, bepaalde problemen althans enigszins zou kunnen inperken. Daarbij dient men te bedenken dat bij sociale problemen als verkeersongelukken en geweldsmisdrijven ieder slachtoffer minder in een bepaalde periode, één mensenleven vertegenwoordigt.

Een interessant voorbeeld levert de discussie over het verband tussen de aanwezigheid van vuurwapens enerzijds en de mate waarin moord, doodslag en dood door schuld voorkomen anderzijds. Met name in de Verenigde Staten vindt deze discussie al jarenlang plaats.<sup>14</sup> Enerzijds zijn er degenen die beweren dat de aanwezigheid van grote hoeveelheden vuurwapens in particuliere handen wel degelijk invloed heeft op de criminaliteit. Anderzijds zijn er velen die met klem naar voren brengen dat misdaad door meer fundamentele factoren wordt bepaald en niet door de beschikbaarheid van vuurwapens: 'Guns don't kill people, people kill people'.

Behalve bediscussiëren, kan men het probleem ech-

ter ook onderzoeken. Het blijkt dan dat gewelddaden en moorden vooral het gevolg zijn van passie en geëmotioneerde reacties op moeilijk te verdragen situaties. Een aanwijzing hiervoor is dat uit sommige statistieken blijkt dat 82 procent van alle moorden en doodslagen in de V.S. worden gepleegd binnen families (31 procent) of tussen kennissen (51 procent). Ook blijkt dat de meeste mensen die bij moorden betrokken zijn, nooit eerder met de politie in aanraking zijn geweest. Met andere woorden de meeste moorden en doodslagen worden niet gepleegd door 'geharde' misdadigers, maar door tamelijk gewone burgers die meer uit een impuls handelen dan uit opzet. Voorts blijkt dat in de V.S. bij bijna 60 procent van alle moorden en doodslagen vuurwapens een rol hebben gespeeld. Dit zou kunnen betekenen dat gegeven het impulsief karakter van de meeste gewelddaden de afloop in een aantal gevallen minder fataal zou zijn geweest wanneer vuurwapens minder beschikbaar zouden zijn geweest. Immers vuurwapens zijn bijzonder efficiënte middelen om iemand te doden.

Wanneer men de zaak vervolgens meer in detail bekijkt en de gegevens bijvoorbeeld vergelijkt naar steden, staten of typen gebieden, dan blijkt er enig (zij het niet sterk) verband te bestaan tussen meer of minder stringente wetgeving op het gebied van vuurwapens en vooral de hoeveelheid aanwezige vuurwapens enerzijds en de frequentie van moord en doodslag anderzijds. Met andere woorden, door strengere wetgeving, maar vooral door het feitelijk bezit van vuurwapens te beperken kan men het aantal dodelijke aflopen van gewelddaden vermoedelijk beperken. Nog interessanter wordt het echter wanneer men verschillende categorieën wapenbezitters (bv. jagers, scherpschutters, politie, misdadigers) en omstandigheden waaronder wapens worden gebruikt en zich ongelukken daarmee voordoen afzonderlijk onderzoekt. Het blijkt dan dat door een reeks van betrekkelijk eenvoudige maatregelen (bv. ogentest en kledingvoorschriften voor jagers, verbeterde registratie, verbod om wapens mee naar huis te nemen) niet alleen misbruiken, maar ook ongelukken met wapens vrij sterk gereduceerd kunnen worden. Ook zou men daarbij zelfs onderzoek onder quasi-experimentele condities kunnen verrichten, zoals met name ten aanzien van veiligheid in het verkeer, maar natuurlijk ook op tal van andere gebieden al lang wordt gedaan.<sup>15</sup>

Bij dit alles dient er opnieuw aan herinnerd te worden dat dergelijke strategieën niet onmiddellijke en grote successen waarborgen. Een vrij ontnuchterend voorbeeld wordt in dit opzicht gevormd door het tot nog toe verricht onderzoek naar (on)gelijkheid van kansen in het onderwijs. Uit vele onderzoeken die op dit gebied verricht zijn, blijkt steeds weer dat de (selectieve) deelname aan voortgezet en hoger onderwijs in belangrijke mate bepaald wordt door gezinsvariabelen, zoals waarde-oriëntaties en ambities van de ouders en het gebruik van de taal in het gezin. Aangezien het onaanvaardbaar is om kinderen uit achtergebleven bevolkingsgroepen buiten hun eigen ouderlijk milieu op te voeden, is veel van het recente onderzoek gericht op de bestudering van effecten die verbetering van onderwijsfaciliteiten of aanvullende programma's ('compensatieprogramma's') kunnen hebben. De resultaten hiervan zijn tot nog toe nogal teleurstellend gebleken.<sup>16</sup> Toch hoeft dit nog geen reden te zijn om verder onderzoek op dit gebied als nutteloos af te doen.

Het kan ook zijn dat bepaalde uit onderzoek verkregen inzichten toch ideeën op kunnen leveren voor het beleid. Men zou bv. 'afwijkende gevallen' diepergaand kunnen analyseren — bv. die gevallen van mensen afkomstig uit achtergebleven bevolkingsgroepen die wel via voortgezet onderwijs sociaal zijn gestegen en dan nagaan welke factoren daartoe in het bijzonder hebben bijgedragen.<sup>17</sup> Een voorbeeld hiervan kan ontleend worden aan onderzoek naar het bezoek van concerten. Het blijkt telkens weer dat concerten waar klassieke muziek ten gehore wordt gebracht voornamelijk bezocht worden door oudere mensen die dat meestal vanaf hun jeugd in het ouderlijk gezin 'geleerd' hebben. Toch blijkt er ook een 'nieuw' publiek van min of meer geregelde concertbezoekers te bestaan, van mensen die misschien muzikaal minder gevormd zijn, een meer conventionele smaak hebben en ook om andere redenen dan louter muziekgenot concerten bezoeken.<sup>18</sup> Men zou de kenmerken van dit 'nieuwe publiek' als uitgangspunt kunnen nemen wanneer men het bezoeken van concerten zou willen stimuleren.

#### **Pleidooi voor een meer technologische benadering**

Het voorgaande wekt misschien de indruk een pleidooi voor 'kurieren am Symptom' te zijn, iets dat met name onder sociologen als een uiterst kwalijke handelwijze wordt beschouwd. Toch is het de

vraag of het zo eenvoudig ligt. Allereerst is, wanneer men alleen 'werkelijke' òf 'dieperliggende' oorzaken van allerlei maatschappelijke euvels wil aanpakken, het alternatief meestal òf helemaal niets doen òf het hele maatschappelijke bestel omverwerpen, met in het laatste geval het gevaar dat nieuwe euvels ontstaan.

Maar nog veel belangrijker is, dat het niet altijd even duidelijk is wat nu precies 'diepere oorzaken' en wat 'symptomen' zijn. De meest diepe oorzaak van geweld is vermoedelijk agressie. Maar als een andere — zij het misschien minder dieperliggende — 'oorzaak' van veel geweld in de moderne maatschappij kan ook de aanwezigheid van vuurwapens op grote schaal gezien worden; hetgeen bovendien de 'agressie' in de maatschappij stimuleert. Het is natuurlijk mooi wanneer alle mensen hun agressie zouden (kunnen) sublimeren. Maar zo lang dit niet het geval is, kan het ook aanbeveling verdienen om de aanwezigheid van die middelen te reduceren, die maken dat agressie vaak zulke fatale gevolgen heeft. Dat neemt niet weg dat sociologen — vooral wanneer zij 'zuiver' wetenschappelijk onderzoek verrichten — moeten blijven zoeken naar de meest fundamentele achtergronden van menselijk handelen en maatschappelijke verschijnselen. Dit geldt met name voor academisch werkzame sociologen. Maar de praktijk in Nederland is dat driekwart van de afgestudeerde sociologen op een of andere manier werkzaam is in toegepast sociaalwetenschappelijk onderzoek of bij toepassing van sociologische kennis en inzichten ten behoeve van beleid. Juist voor deze grote categorie van meer 'toegepast' werkzame sociologen zijn de ambities van de 'academische' sociologie om verschijnselen zo algemeen mogelijk te verklaren niet altijd adequaat.

Ten behoeve van deze categorie van sociologen, die werken in de welzijnszorg, de planologie en allerlei andere vormen van overheids- en particulier beleid, wordt hier een pleidooi gevoerd voor het hanteren van strategieën, die misschien niet leiden tot de meest diepgaande verklaringen, maar wel mogelijkheden bieden tot enige veranderingen. En inderdaad is het dilemma dan vaak *veel kunnen verklaren of iets kunnen veranderen*.

Dit impliceert tevens, dat om althans veranderingen van enige omvang te kunnen realiseren, er vaak gestreefd zal moeten worden naar het ontwikkelen van *combinaties of pakketten* van maatregelen of

ingrepen. Juist omdat de effecten van afzonderlijke maatregelen vaak zo beperkt zijn, zoals herhaaldelijk vastgesteld kon worden, is misschien iets meer resultaat te verwachten wanneer maatregelen gecombineerd kunnen worden. Dit stelt echter ongetwijfeld hoge eisen aan de onderzoeksstrategieën die gevolgd moeten worden, waardoor zowel de effecten van afzonderlijke maatregelen als van combinaties daarvan enigszins blootgelegd kunnen worden.

Zo gezien vormen deze beschouwingen een pleidooi voor een meer technologische benadering in het toegepast sociologisch onderzoek en bij de toepassing van sociologische kennis. Ik kan dit aan de hand van een analogie met de natuurwetenschappen misschien nog iets duidelijker maken. Wanneer blijkt dat de bewoners van een bepaald huis alsmaar serviesgoed breken, kan men als meest 'algemene' oorzaak hiervoor de zwaartekracht aanwijzen en pogen deze ter plaatse op te heffen. De bewoners kunnen zich echter ook serviezen aanschaffen die minder breekbaar of in ieder geval goedkoper zijn, zodat de schade niet al te veel in de papieren loopt. Sommige sociologen lijker er wel eens op uit te zijn om de zwaartekracht op te willen heffen, zonder zich er bovendien rekenschap van te geven dat dit weer heel nieuwe problemen oplevert. Het zoeken naar minder fundamentele 'oorzaken' en naar meer praktische maatregelen om bepaalde effecten te reduceren of te veranderen, kan ook zinvol zijn, zoals een eeuwenlange ontwikkeling op het gebied van de materiële technologie kan demonstreren.

### **Enige andere problemen**

Veel moest in het voorgaande onbesproken blijven. De ethische problematiek noemde ik al. Meewerken aan het reduceren van geweld in de maatschappij, zal vermoedelijk weinig sociologen tegen de borst stuiten. Het op bepaalde manieren helpen reduceren van verzuim wegens ziekte, kan misschien wel morele problemen voor de betreffende sociologen opleveren. Vermoedelijk zal de hier bepleite, meer 'technologische' instelling van 'toegepast' werkzame sociologen nieuwe en zelfs grotere ethische problemen opleveren dan sociologen tot nog toe hebben gekend. Deze problemen zullen overeenkomsten vertonen met die welke 'oudere', op toepassing gerichte beroepen ('professions') al veel langer kennen. Ik moet helaas slechts volstaan met het

signaleren van dit probleem.

Een daarmee verwant probleem is, dat om bepaalde veranderingen tot stand te brengen het niet alleen zaak is de veranderbare factoren op te sporen, maar dat men de veranderingen met behulp van die factoren ook moet kunnen implementeren. Dit betekent over het algemeen dat er macht gemobiliseerd moet worden en dat er machtsmiddelen beschikbaar moeten zijn om de veranderingen tot stand te brengen. Dit is door sociologen die 'toegepast' werkzaam zijn, nog maar weinig en pas betrekkelijk laat ingezien.<sup>19</sup>

Tenslotte impliceert het voorgaande dat sociologen die werkzaam zijn bij 'toepassing', verandering en beleid er goed aan doen zich vooral te richten op effecten- of evaluatie-onderzoek. Veel zogenaamd 'toegepast' sociologisch onderzoek is vaak niet meer dan opinie-onderzoek, waarin vastgesteld wordt wat mensen *denken* en  *vinden* van allerlei dingen. Dat kan interessant en belangrijk zijn. Maar onderzoek dat gericht is op beleid en verandering lijkt meer gediend te zijn met informatie over wat mensen *doen*.<sup>20</sup> Zijn zij onder bepaalde omstandigheden meer geneigd om iets te doen dan onder andere omstandigheden? Het is duidelijk dat dergelijk op de (evaluatie van) effecten gericht onderzoek ook implicaties heeft voor en eisen stelt aan sociologische theorievorming. Wanneer academische sociologen hun meer in toepassing en beleid werkzame collega's de helpende hand willen bieden, dan zouden zij hun aandacht vooral op deze kwesties moeten richten, dat wil zeggen op de condities waaronder bepaalde verbanden opgaan.<sup>21</sup>

## Noten

\* Enigszins herziene versie van een artikel dat onder de zelfde titel verscheen in *Sociologie en welzijn*: Sociaal-wetenschappelijke opstellen ter gelegenheid van het zilveren lectoraat in de sociologie van Dr. C. D. Saal (Groningen: Sociologisch Instituut der Rijksuniversiteit, 1976), blz. 113-128.

<sup>1</sup> Zie hierover bv. Eva Rosenfeld, 'Social Research and Social Action in the Prevention of Juvenile Delinquency', in: A. W. Gouldner en S. M. Miller (eds), *Applied sociology* (New York: The Free Press/London: Collier-Macmillan, 1965), blz. 367-380.

<sup>2</sup> Het is duidelijk dat de inzichten over menselijk gedrag en maatschappelijke verschijnselen met name de laatste anderhalve eeuw op indrukwekkende wijze zijn toegenomen. Zelfs wanneer we onze huidige kennis

vergelijken met die van 20 of 30 jaar geleden, valt deze toename reeds op. Er is ook geen twijfel aan mogelijk dat deze kennis op tal van wijzen het denken over maatschappij en staat en over de maatregelen om maatschappelijke veranderingen tot stand te brengen zeer heeft beïnvloed. Maar dit beschouw ik als meer diffuse en indirecte 'toepassingen' van sociaalwetenschappelijke kennis en inzichten.

<sup>3</sup> Een systematisch overzicht van verschillende benaderingen geeft bv. W. L. Wallace (ed.), *Sociological Theory* (Chicago: Adline, 1969).

Voor de volgende opmerkingen over convergentie zie men ook J. E. Ellemers, 'Functionele analyse', *Intermediair*, jrg. 12, nr. 41 (8 oktober 1976), blz. 43-53.

<sup>4</sup> Dit is een thema dat mij al lang bezig houdt, zoals moge blijken uit stelling V bij mijn proefschrift *Van idee tot moderne staat* (Meppel: Boom, 1967). Deze stelling luidt: 'In het algemeen worden resultaten van sociologisch of sociaalpsychologisch onderzoek geformuleerd in termen van een lineaire functie (als A groter dan B groter of kleiner) zonder dat men zich er voldoende rekenschap van geeft binnen welke grenzen dit functionele verband opgaat'.

<sup>5</sup> Zie bv. Elizabeth Gittus (ed.), *Key Variables in Social Research* (London: Heinemann, 1972).

<sup>6</sup> Zie bv. A. W. Gouldner, 'Theoretical Requirements of the Applied Social Sciences', *American Sociological Review*, vol. 22 (Febr. 1957), blz. 92-102; J. A. A. van Doorn, *Relevantiekaders der industriële sociologie* (Leiden: Stenfort Kroese, 1958); R. A. Scott en A. Shore, 'Sociology and Policy Analysis', *American Sociologist*, vol. 9 (May 1974), blz. 51-59.

Meer specifiek op onderzoeksproblemen toegespitst is J. S. Coleman, *Policy Research in the Social Sciences*, (Morristown, N.J.: General Learning Press, 1972).

Opvallend is dat ook in enkele recente overzichten op het gebied van 'toegepaste' of 'beleids'sociologie slechts vrij terloops en maar één geval expliciet hier op ingegaan wordt, nl. door James A. Davis in: N. J. Demerath III, O. Larsen en K. F. Schuessler (eds), *Social Policy and Sociology* (New York, etc.: Academic Press, 1975), blz. 233-241. De andere twee zijn: M. Komarovskiy (ed.), *Sociology and Public Policy: The Case of the Presidential Commissions* (New York, etc.: Elsevier, 1975); en P. F. Lazarsfeld en J. G. Reitz, *An Introduction to Applied Sociology* (New York, etc.: Elsevier, 1975).

<sup>7</sup> Zie bv. A. W. Gouldner, 'Explorations in Applied Social Science', in Gouldner en Miller (eds.), *Applied Sociology*, op. cit., blz. 5-22; en M. Janowitz, 'Sociological Models and Social Policy', in: M. Janowitz, *Political Conflict* (Chicago: Quadrangle Books, 1970), blz. 243-259.

<sup>8</sup> A. J. Wichers, *De evaluatie van een voorlichtings-*

campagne in de Betuwe (Wageningen: Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, Bulletin no. 11, 1958). In de eerdere versie van dit artikel (in *Sociologie en welzijn*) is dit voorbeeld iets uitvoeriger besproken.

<sup>9</sup> Een samenvatting van dit onderzoek wordt gegeven in H. F. Dobyns, P. L. Doughty en H. D. Lasswell, *Peasants, Power and Applied Social Change: Vicos as a Model* (Beverly Hills/London: Sage Publications, 1971). Ik heb mij vooral gebaseerd op het artikel van A. R. Holmberg, 'Experimental Intervention in the Field', *op. cit.*, blz. 21-33.

<sup>10</sup> Dit gezichtspunt is krachtig naar voren gebracht door A. W. Gouldner, 'The Sociologist as Partisan: Sociology and the Welfare State', *American Sociologist*, vol. 3 (May 1968), blz. 103-116.

<sup>11</sup> Zie bv. K. Westhues, 'Social Problems as Systemic Costs', *Social Problems*, vol. 20 (Spring 1973), blz. 419-431.

<sup>12</sup> Zie voor dit en het volgende H. Philipsen, 'De voorwaardelijkheid van algemene uitspraken toegelicht aan de samenhang tussen werkverdoening en afwezigheid wegens ziekte', *Sociologische Gids*, jrg. 17 (juli-aug. 1970), blz. 320-332.

<sup>13</sup> Zie voor dit en het volgende A. Dijkstra, 'Inkrimping van personeelsbestand in productiebedrijven en afwezigheid wegens ziekte: Een longitudinale sekundaire analyse', *Sociologische Gids*, jrg. 21 (jan.-febr. 1974), blz. 3-15.

<sup>14</sup> Het volgende is hoofdzakelijk ontleend aan A. Etzioni en R. Remp, *Technological Shortcuts to Social Change* (New York: Russell Sage Foundation, 1973), hoofdstuk 4 'A Technology Whose Removal 'Works': Gun Control', blz. 103-151, alhoewel ik de vrijheid heb genomen bepaalde feiten in een iets ander kader te plaatsen.

<sup>15</sup> Zie bv. D. T. Campbell, 'Reforms as Experiments', *American Psychologist*, vol. 24 (April 1969), blz. 409-429.

Hiertoe zijn ook te rekenen verschillende onder leiding van W. Buikhuisen verrichte onderzoeken op het gebied van verkeersveiligheid, criminologie en penologie. Zie hierover bv. F. A. C. M. Denkers, *Criminologie en beleid* (Nijmegen: Dekker & van der Vegt, 1976).

<sup>16</sup> Zie bv. J. S. Coleman, *et. al.*, *Equality of Educational Opportunity* (Washington: Office of Education, U.S. Department of Health, Education and Welfare, 1966) en de evaluatie van dit rapport in F. Mosteller en D. P. Moynihan (eds.), *On Equality of Educational Opportunity* (New York: Random House/Vintage Books, 1972). Zie voor Nederland bv. P. van der Kley, 'Effecten van compensatieprogramma's', in: J. A. van Kemenade (red.), *Bijdragen uit de onderwijswetenschappen* (Alphen a/d Rijn: Samsom, 1973), blz. 59-90.

<sup>17</sup> Deze strategie is bv. bepleit door Lazarsfeld en Reitz, *An Introduction to Applied Sociology*, *op. cit.*, blz. 84.

<sup>18</sup> Zie H. de Jager, *Cultuuroverdracht en concertbezoek* (Leiden: Stenfert Kroese, 1967), i.h.b. hoofdstuk 5 'Twee wijzen van muzikale socialisatie'.

<sup>19</sup> Zie bv. G. P. A. Braam, 'Opmerkingen over de machtspositie van het maatschappelijk opbouwwerk in grote steden', *Mens en Maatschappij*, jrg. 41 (juli-aug. 1966), blz. 329-340; A. Peper, *Vorming van welzijnsbeleid* (Meppel: Boom, 1972).

Heel expliciet hierover is J. S. Coleman, *Resources for Social Change* (New York, etc.: Wiley, 1971).

<sup>20</sup> Ik ga dan nog niet eens in op de discrepantie die sinds de befaamde studie van R. T. LaPiere ('Attitudes vs. Actions', *Social Forces*, vol. 13 (March 1934), blz. 230-237) herhaaldelijk is vastgesteld tussen opinies en houdingen enerzijds en gedrag anderzijds. Hier is inmiddels een omvangrijke literatuur over, waar echter vaak nog weinig praktische consequenties aan zijn verbonden. Zie bv. I. Deutscher, 'Words and Deeds: Social Science and Social Policy', *Social Problems*, vol. 13 (winter 1966). Vgl. ook de discussie in *The American Sociologist*, vol. 4, no. 1 (February 1969), no. 3 (August 1969) en vol. 5, no. 3 (August 1970).

<sup>21</sup> Ook in dit opzicht gaat nog steeds het adagium op van Kurt Lewin: Niets is zo praktisch als een goede theorie. Het voorgaande is dan ook zeker geen pleidooi voor een a-theoretische benadering.

Hoe 'praktisch' een ogenschijnlijk zeer abstracte theoretische benadering kan zijn, is nog recentelijk gedemonstreerd door A. L. Stinchcombe, 'A Parsonian Theory of Traffic Accidents', *Sociological Inquiry*, vol. 45 (1975), blz. 27-30.